

Олена ТУРЧАК, Olena TURCHAK

Університет імені Альфреда Нобеля, Україна
Alfred Nobel University, Ukraine
ORCID: 0009-0004-5281-3174
e-mail: olena.turchak@duan.edu.ua

Парентеза як засіб експресивного синтаксису в історичному романі Павла Загребельного *Диво*

Parentheses as a means of expressive syntax in Pavlo Zahrebelny's historical novel *The Miracle*

The article analyzes the parenthetical (inserted) constructions in the historical novel *The Miracle* by Pavlo Zahrebelny. It has been established that parenthetical elements have a different syntactic structure. They are represented by words, phrases and various types of sentences, including textual formations. There is a small number of one- and two-component parentheticals. Most of them are multicomponent insertions. The grammatical compatibility of the parenthetical constructions with the main clause is taken under consideration. It has been established that parentheticals are joined to the main clause by both conjunctive and non-conjunctive relations. Attention is paid to the punctuation marks of the inserted components and their place in the sentence. The functional diversity of parentheses is determined. It has been found that they are used to clarify, explain, express desire, satisfaction, dissatisfaction, assumption, objection, doubt, etc. Particular attention is paid to parenthetical constructions as a means of expressive syntax and a marker of sentence modality. The expressiveness of parenthetical constructions is manifested through their versatility, redundancy, spontaneity and violation of the linear plan of presentation.

Keywords: parenthesis, inserted construction, syntax, expressiveness, functions of parentheses, structure of parentheses

У статті проаналізовано парентетичні (вставлені) конструкції в історичному романі Павла Загребельного *Диво*. Установлено, що парентетичні елементи мають різну синтаксичну структуру. Вони представлені словами, словосполученнями та різними типами речень, зокрема й текстовими утвореннями. Одно- та дво- компонентних парентез спостерігається невелика кількість. Здебільшого функціонують багатокомпонентні вставлення. Розглянуто граматичну сполучуваність парентетичних конструкцій

з основним реченням. Установлено, що парентези до головного речення приєднуються як сполучниковим, так і безсполучниковим зв'язком. Звернуто увагу на місце вставлених компонентів у реченнях та розділові знаки в них. Визначено функційну різноплановість парентез. З'ясовано, що вони використовуються задля уточнення, пояснення, вираження бажання, задоволення, незадоволення, припущення, заперечення, сумніву тощо. Особливу увагу приділено парентетичним конструкціям як засобу експресивного синтаксису та маркеру модальності речення. Експресивність парентез проявляється через їхню багатоплановість, надмірність, спонтанність та порушення лінійного плану викладу.

Ключові слова: парентеза, вставлена конструкція, синтаксис, експресивність, функції парентез, структура парентез

На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки актуальним залишається питання синтаксису, який наразі перебуває далеко за межею його традиційного розуміння, характерного для XIX та першої половини XX ст. Питання синтаксису вийшло на абсолютно новий рівень у зв'язку з глобалізацією суспільства, яка проявляється через культурну інтеграцію та уніфікацію. Тож синтаксична наука отримала новий виток розвитку на зламі століть завдяки багатоаспектному підходу до її вивчення: з'явилися нові погляди та ідеї, загальновідомі синтаксичні явища набули нового трактування, відбувся перегляд теоретичних надбань синтаксису, їхньої практичної реалізації та структури тексту загалом¹. Сферою студіювання синтаксису стали мовні одиниці, які слугують для безпосереднього спілкування. Вони містять інтелектуальну складову людини, фіксують її емоції, співвідносять висловлювання з реальною дійсністю, є виразниками особистісної експресії тощо. Усі зміни потребують глибокого осмислення та детального дослідження.

Одним із надзвичайно перспективних напрямків сучасних синтаксичних досліджень є експресивний синтаксис, який розкриває багатство та складність мовної системи. Актуальність питання пов'язана зі зміною структури тексту, способу його викладу комунікатором, взаємодії в тексті мовця та реципієнта. Мова стала більш жвавою, урізноманітнилися засоби виразності, що, відповідно, вплинуло й на сприйняття тексту та його розуміння. Експресивний синтаксис визначають як „особливий спосіб мовомислення й моделювання національної мовної картини світу”², адже з наявної в мові в певний період кількості слів

¹ О. Воробець, *Синоніміка поширювачів у семантичній структурі речення* [в:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 4, 2016, с. 65–72; Н. Кобченко, *Сфера поширення напівпредикативного синтаксичного зв'язку* [в:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 6, 2018, с. 83–97; С. Шульга, *Семантико-синтаксичні особливості українських й англійських паремій: зіставний аспект* [в:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 6, 2018, с. 295–303.

² Н. Бойко, *Проблеми експресивного синтаксису в лінгвістичній спадщині професора Н. Гуїванюк* [в:] *Актуальні проблеми синтаксису: сучасний стан і перспективи дослідження:*

створюється необмежена кількість речень. Тож експресивний синтаксис взаємодіє з творчим та потенційним аспектом мови; на основі їхнього взаємозв'язку можна вивчати особливості мовленнєвих конструкцій у певний проміжок часу або прикметні синтаксичні риси творчості окремого письменника.

Експресивність – це категорія, яка охоплює всі рівні мови. Загальноприйнятою вважається думка, що експресивність визначається як здатність виражати не тільки емоційний стан мовця, а й суб'єктивне ставлення комунікатора до предметів та явищ дійсності. Експресивність сьогодні розглядається вже не вузько (на рівні лексем та їхніх значень), вона проявляється значно ширше, зокрема, у синтаксичних конструкціях через особливість їхньої будови. Відзначимо, що в межах синтаксису експресивність проявляється максимально, оскільки вагому роль відіграє мовленнєва ситуація, де важливими є бажання й наміри комунікатора та розуміння й інтерпретація інформації реципієнтом, які можуть залежати від його знань, уявлень та вміння правильно трактувати сприйняту інформацію (без суб'єктивізму). Термін „експресивний синтаксис” був запроваджений у вжиток Ш. Баллі в 60-х роках ХХ ст. Відтоді експресивний синтаксис не раз ставав об'єктом дослідження, адже „синтаксичні засоби містять величезний експресивний потенціал, що виявляється передусім у їхній здатності стилістично варіюватися, передавати найтонші відтінки думки”³. Питання експресивності на синтаксичному рівні порушували Н. Гуйванюк⁴, А. Загнітко⁵, В. Чабаненко⁶. Зауважимо, що експресивність синтаксису не спонтанна, вона характеризується „продуманістю”, „умисністю”, „розважливістю”, „розсудливістю”, тобто „спланованим” впливом на адресата через спеціальні мовні засоби або конструкції, уведені в текст. Одним із проявів експресивності на синтаксичному рівні є парентетичні компоненти, експресивність яких проявляється через багатоплановість парентези, її надмірність, деякою мірою спонтанність, що супроводжується порушеннями лінійного плану викладу в реченні. У художньому тексті експресивність парентетичних одиниць реалізується завдяки їхній образності, емоційності, емпатичності та інтенсифікованості, які збільшують інформативність тексту.

Метою статті є аналіз парентетичних конструкцій у романі П. Загребельного *Диво* як „асистентів” автора в реалізації його основних комунікативних завдань та „будівничих” експресивності тексту.

матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 110-річчю від дня народження професора Іларіона Сливка (Чернівці, 16–17 червня 2022 р.), Чернівці 2022, с. 59.

³ А. Вовк, *Експресивний синтаксис: з історії вивчення* [в:] *Український смисл: науковий збірник*, Дніпропетровськ 2016, с. 254–264.

⁴ Н. Гуйванюк, *Синтаксичні експресми з антиципацією* [в:] *Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка: зб. наук. пр., присв. 70-річчю від дня народження проф. С. Я. Єрмоленко*, Київ 2007, с. 84–92.

⁵ А. Загнітко, *Сучасні лінгвістичні теорії: монографія*, Донецьк 2006.

⁶ В. Чабаненко, *Стилїстика експресивних засобів української мови*, Запоріжжя 2002.

Реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань:

- змоделювати власне розуміння парентези, дати їй визначення;
- подати авторську інтерпретацію розмежування вставних і вставлених конструкцій;
- дослідити структуру та семантику парентетичних одиниць у романі *Диво*;
- розглянути смислові зв'язки парентез з основним реченням;
- проаналізувати функції парентез, вивчити комунікативну та текстотвірну роль вставлень у мовній канві твору.

Матеріалом дослідження стали понад 150 вставлених конструкцій (слів, словосполучень, речень) у романі Павла Загребельного *Диво*.

Методи дослідження, які були використані в процесі аналізу: метод суцільної вибірки, метод синтаксичного аналізу, метод кількісної вибірки.

Парентеза належить до актуальних питань сучасного комунікативного синтаксису, оскільки завдяки вставленням досліджується мова в дії, тобто є можливість вивчити конструкції, через які відображається людський чинник у мові та „соціокультурний феномен, який є інваріантним компонентом етномовної свідомості”⁷. Явище парентези досі залишається дискусійним питанням, що пояснюється складністю самого явища, його багатоаспектністю, можливістю формувати нові додаткові значення через вторинність граматичних форм. Досліджувалися, зокрема, такі питання: структура парентетичних компонентів, їхня семантика, функції та зв'язок із основним реченням, роль парентези у функціональних стилях на прикладі різних мов⁸. В українській мовознавчій науці парентеза розглядається в різних аспектах: стилістичному, синтаксичному, функціональному. Варто підкреслити, що парентеза як експресивне явище почала вивчатися в межах стилістики, де вона трактується як стилістична фігура розміщення, „особлива вставка, пояснення, уточнення, між іншим кинута фраза, які перемижують основну думку додатковими, здебільшого другорядними відомостями”⁹. Парентеза на синтаксичному рівні співвідноситься з поняттям вставності та вставленості. Наприклад, у словнику-довіднику *Основні лінгвостилістичні поняття і категорії* парентеза визначається як „введення у фразу елементів, не пов'язаних з нею синтаксично (вставні і вставлені слова,

⁷ Р. Козак, *Парентеза у когнітивно-дискурсивній системі експресивного синтаксису східнослов'янських мов* [в:] „Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки”, вип. 37, 2014, с. 147.

⁸ О. Борисович, *Функції парентези в оглядах серіалів (на матеріалі англomовних онлайн-медіа* [в:] „Львівський філологічний часопис”, №3, 2018, с. 42–46; Р. Козак, *Op. cit.*, с. 147–151; Ю. Пацаранюк, *Парентетичні конструкції у реченнєвій структурі іронічних висловлень: їх ознаки та функції* [в:] „Лінгвістичні студії”, вип. 13, 2006, с. 303–309; О. Кульбаська, *Комунікативно-прагматичні функції парентез у текстах повчань святих Отців-подвижників* [в:] „Науковий вісник Чернівецького університету”, вип. 506–508: Слов'янська філологія, Чернівці 2010, с. 62–68.

⁹ *Словник тропів і стилістичних фігур*, авт.-уклад. В. Святовець, Київ 2011, с. 127.

словосполучення і речення)”¹⁰. Вставлені слова та конструкції в цьому самому словнику тлумачаться як „компоненти (слова, словосполучення, речення), які вводяться в інше, основне щодо них, речення, але синтаксично з ним не зв’язані, інтонаційно відокремлюються від нього і слугують засобом стилістичного синтаксису”¹¹. Функції парентез вивчалися в різних типах дискурсу: науковому, офіційно-діловому, публіцистичному та художньому. При всій різноманітності функцій вставлень (залежно від стилю мовлення) можна визначити їхню спільну функцію – додаткова інформація або ставлення мовця до повідомлюваного, що супроводжується авторським коментарем. Увага мовознавців концентрувалася й на текстотвірному потенціалі парентези, оскільки це явище синтезує, як мінімум, три компоненти дослідження: смислові відношення вставлень, їхню структурну зв’язність та експресивно-стилістичні можливості, що допомагає розкрити мікротему абзацу або всієї розповіді. Парентетичні конструкції свідчать про аналітизм мови та її компресію, вони стирають межі між усним та писемним мовленням (насамперед це помітно в текстах художнього стилю).

На сьогодні остаточно не визначено межі парентези. Цей термін застосовують як до вставних, так і до вставлених конструкцій. Зауважимо, що зарубіжні мовознавці щодо вставлень використовують єдиний термін „парентеза (парантеза)”, тобто дослідники не розмежовують вставні та вставлені одиниці. Українські науковці розрізняють ці поняття, переважно послуговуючись таким критерієм:

На відміну від вставних слів, словосполучень і речень, що виражають суб’єктивне ставлення того, хто говорить, до висловленої ним думки, вставлені слова, словосполучення і речення виражають такі додаткові повідомлення чи побіжні асоціативні зауваження, які доповнюють, уточнюють, розвивають зміст висловлення, вказуючи на якісь деталі чи нові факти, що не були передбачені в перший момент формулювання думки¹².

Щоправда, коли українські вчені послуговуються терміном „парентеза”, то їхні думки розділяються. Одні дослідники в межах парентези розглядають і вставні, і вставлені одиниці, інші – виключно вставлені. У дослідженні дотримуємося погляду, що парентеза (або парентетичні конструкції, або парентетичні одиниці) – це виключно вставлені компоненти (вставлені слова, словосполучення, речення). У своїх міркуваннях спираємося на значення слова „парантез” – „друкарська назва фігурної дужки”¹³; тож це мають бути одиниці, узяті

¹⁰ Основні лінгвостилістичні поняття і категорії (словник-довідник філолога), уклад. І. Коломієць, Умань 2015, с. 108.

¹¹ *Ibidem*, с. 24.

¹² К. Шульжук, *Синтаксис української мови*, Київ 2004, с. 169.

¹³ Великий тлумачний словник сучасної української мови, уклад. і голов. ред. В. Бусел, Київ 2005, с. 886.

в дужки. Крім того, для підтвердження позиції беремо до уваги й визначення парентези в *Словничку з творів Івана Франка*, у якому зазначено, що парентеза – це „вставка або вставне речення, виділене дужками”¹⁴. Зауважимо, що в перекладі з французької парантез означає „вставне слово або речення, дужка”¹⁵, з грецької – „вставка”¹⁶. Підкреслимо, що до вставлених, тобто парентетичних конструкцій, зараховуємо й компоненти, виділені тире.

Уважаємо, що вставні та вставлені конструкції не можна ототожнювати. Це різні поняття за структурою, семантикою, інтонацією і, певною мірою, позицією в реченні. Вставні та вставлені одиниці відрізняються задумом та наміром комунікатора. Комунікатор може додавати у вставлені компоненти вставні, якщо хоче висловити впевненість чи невпевненість щодо додаткової інформації, дати їй емоційну оцінку, зазначити джерело інформації, активізувати увагу на окремому моменті вставленої конструкції, указати на зв’язок між думками всередині неї тощо. Тож вставний компонент може бути всередині вставленого, а зворотній процес неможливий. Вставні слова можуть легко перейти у вставлені, а вставлені у вставні – не завжди. Відрізняються вставні та вставлені одиниці й розділовими знаками. Вставлені виділяються переважно дужками, рідше тире, надзвичайно рідко комою (за умови, що вставлене речення дуже близьке до змісту основного; подібні випадки трапляються у творах Т. Шевченка, напр.: „І золоті й дорогої мені, щоб знали ви, не жаль моєї долі молоді”¹⁷), а вставні – комами; відповідно, інтонація в усному мовленні теж для них буде різна. Інтонаційні особливості вставлених конструкцій відрізняються залежно від їхньої структури. Найменшою за тривалістю буде пауза при вставленому слові, більш довгою, коли треба буде озвучити вставлене словосполучення або речення. Вставлену одиницю вважаємо за потрібне трактувати як суб’єктивну думку автора щодо висловлюваного (якщо не брати до уваги номінативні елементи, такі як зазначення авторства, пояснення якогось слова з посиланням на джерело тощо). Навіть у поясненні слова певною мірою проступатиме суб’єктивізм комунікатора, адже пояснення з’явилося, бо автор вважає, що слухач або читач не знає або може не знати того, про що говориться. Суб’єктивізм – теж результат дії виражальної функції мови, яка проявляє себе через експресивний синтаксис.

У мовознавчих працях стверджується думка, що вставлені компоненти, як і вставні, не є членами речення. Уважаємо, що таку позицію щодо вставлених конструкцій варто переглянути, адже переважно вставлені одиниці характеризуються як інтонаційно-самостійні утворення, що можуть функціонувати незалежно від речення, у яке вони введені. Це надзвичайно важливо для вставлених компонентів, які мають структуру речення або слугують додатковою інформацією не в межах речення, а в межах абзацу (тобто вони вставлені між

¹⁴ *Словничок з творів Івана Франка*, <https://zbruc.eu/node/26111>, [03.03.2024].

¹⁵ *Словник іноземних слів*, за ред. О. Мельничука, Київ 1974, с. 578.

¹⁶ *Ibidem*, с. 578.

¹⁷ Т. Шевченко, *Кобзар. Повна збірка поезій*, Київ 1939, с. 562.

окремими реченнями абзацу). Дискусій щодо висловленої думки може бути багато. Питання виникатимуть щодо одно- та двослівних компонентів. Подібні вставлення (залежно від структури речення) можуть становити винятки та перебувати поза синтаксичним розбором. Тож питання синтаксичного розбору вставлених конструкцій потребує детального обговорення та обміну поглядами й міркуваннями. У студії дотримуємося думки, що вставлені конструкції з'являються там, де в комунікатора виникає потреба подати додаткову інформацію в процесі мовлення або своє розуміння ситуації чи ставлення до неї, власну оцінку чи характеристику окремої людини (персонажа) або її дій. Така інформація може бути як спонтанною, так і обдуманною та виваженою. Усе залежить, на нашу думку, від стилю мовлення. Спонтанність властива переважно усному мовленню, яке потребує миттєвого уточнення чи пояснення, а поміркованість та розважливість – писемному, де (за задумом автора) має з'явитися допоміжна для розуміння змісту інформація, щоб смисл сказаного був правильно трактований і вкладався в авторський задум. Сьогодні будь-який стиль важко уявити без парентетичних конструкцій. Незалежно від стилю вставлені одиниці репрезентуються як експресивне синтаксичне явище і як елемент комунікативно-динамічного членування речення. Щоправда, функція їхня різна: у художньому стилі вставлення насичують текст експресивністю, у розмовному – забезпечують емоційність, у науковому – аргументацію, в офіційно-діловому – підтверджують думку з посиланням на законодавство.

А. Загнітко стверджує, що термін „вставленість” варто застосовувати, з одного боку, до фактів письмового мовлення, у яких визначальною є пунктуація, – це може бути слово, член речення, група речень, уміщені в дужки¹⁸. З іншого боку, до фактів, де головну роль відіграє синтаксична структура – частина висловлення, яка особливим способом співвіднесена з іншими його частинами й на письмі може позначатися дужками або тире¹⁹. Звісно, головне речення, у яке зроблено вставлення, завжди залишатиметься на першому плані, оскільки саме воно безпосередньо сприймається слухачем або читачем як носій основної інформації. Речення із парентетичними конструкціями можна трактувати як судження, що є результатом пізнання та усвідомлення певної ситуації, характеристикою персонажа; як відображення об'єктивної дійсності через мислення, з уточненнями та міркуваннями.

Питання щодо вставлених конструкцій неодноразово порушувалося мовознавцями. До нього зверталися А. Висоцький²⁰, А. Загнітко²¹, Ж. Колоїз²²,

¹⁸ А. Загнітко, *Теоретична граматики української мови: Синтаксис*: монографія, Донецьк 2001, с. 253.

¹⁹ *Ibidem*, с. 253.

²⁰ А. Висоцький, *З історії вивчення вставних і вставлених частин речення* [в:] *Система і структура східнослов'янських мов*, Київ 1998, с. 218–223.

²¹ А. Загнітко, *Семантика і прагматика вставлених одиниць в українському реченні* [в:] „Вісник Львівського університету. Серія: Філологічна”, вип. 28, 2000, с. 301–309.

²² Ж. Колоїз, *Дискусійні моменти теорії вставлень* [в:] „Філологічний часопис”, вип. 2(14), 2019, с. 46–53.

А. Мамалига²³ та багато інших дослідників. Вставлені конструкції були виділені в самостійну синтаксичну категорію в 50–60 рр. XX ст. Відтоді сплигло немало часу, але парентеза як предмет дослідження не зникає з мовознавчих студій. Зацікавленість вставленими конструкціями пояснюється прагненням лінгвістів розглянути парентетичні компоненти в різних стилях мови, вивчити особливості вставлень залежно від мети комунікації та мовленнєвої ситуації, проаналізувати їхню структуру та синтаксичну природу тощо. Саме тому й з'являються мовознавчі розвідки щодо вставлених одиниць у різних типах дискурсів. Парентетичні (вставлені) компоненти залишаються недостатньо дослідженими у творах українських письменників.

Парентези в романі П. Загребельного *Диво* представлені різними синтаксичними структурами. Серед них: слова, словосполучення, речення, великі за обсягом фрагменти тексту з відповідними розділовими знаками. Тож парентези репрезентовані одно-, дво- та багатокомпонентними одиницями. Однокомпонентних парентетичних елементів виявлено лише п'ять. В основі однієї з таких парентез заперечна частка *ні*, що виступає еквівалентом речення, яке оформлюється відповідною окличною інтонацією, напр.: „<...> не смолоскипи, несені челядинцями по боках, просвітлювали чорноту князеві, не світлі істини, про які думалося в молитвах, – *ні!* – солодкою манною напливало на Ярослава Забавине лице <...>”²⁴. Ще два однослівні вставлення представлені прикметниками й виконують пояснювально-уточнювальну функцію, напр.: „<...> але потім помічаєш, що й вона теж прагне <...> вплестися в цей вічний самодостатній рух, який (*єдиний*) може порятувати від дрібних, буденних, нікчемних клопотів щоденності <...>”²⁵; „Оссендорфер обходить мовчанкою припущення вчених, що першу Софію – *дерев'яну* – поставила, певно, Ольга десь у 957 році <...>”²⁶.

До однокомпонентних парентез зараховуємо й цифрове позначення року, оскільки в такому записі воно сприймається як нерозривне ціле, напр.: „Під час князювання Ярослава Мудрого в центрі нових міських кварталів Києва споруджується собор св. Софії (1037) з умілим застосуванням часткових барокових форм”²⁷. Функція такого вставлення – додаткова та уточнювальна інформація, що розширює знання читача.

Серед однокомпонентних вставлень є парентеза, що містить тільки розділовий знак, напр.: „Нарешті Борис примусив себе зосередитися, він тепер не просто прочитував слова – складав їх до купи, формував з них речення, він збагнув

²³ А. Мамалига, *Рівні текстового виокремлення вставних і вставлених конструкцій (на матеріалі газет)* [в:] „Вісник Київського університету ім. Т. Шевченка. Серія: Журналістика”, вип. 4, 1997, с. 239–248.

²⁴ П. Загребельний, *Диво*, Харків 2005, с. 208.

²⁵ *Ibidem*, с. 324.

²⁶ *Ibidem*, с. 407.

²⁷ *Ibidem*, с. 265.

нарешті, що то останній (!) йому лист од Таї <...>²⁸. Знак оклику у вставленні підкреслює силу емоційного почуття героя (стан тривоги) й залежить від модальної семантики основного речення. Однослівні парентези переважно слугують для внесення в речення додаткового смислу в конкретний момент мовлення та уточнюють невеликий обсяг інформації.

Двослівні парентетичні конструкції представлені незначною кількістю прикладів. Серед двокомпонентних парентез наявні сполучення повнозначних слів, а саме:

– двох прислівників, напр.: „Знову вона мовби вгадала Отавині думки і ще раз – *вже вкотре* – здивувала його своєю проникливістю”²⁹;

– прислівника з дієсловом, напр.: „<...> тільки для дітей перед сном зігрівано постіль засовуваними під ковдри мідними тазами, повними розжареного вугілля, навіть – *соромно сказати!* – виходку путящого не мали в замку <...>”³⁰;

– прислівника з прикметником, напр.: „<...> а ще не хотілося йому, щоб ота гарна тьмавість лягала на пухку (*теж спітнілу!*) долоню світлочубого Ситника”³¹;

– дієприкметника з іменником, напр.: „<...> а віз ріпи – *нечуване діло!* – продають за гривну, хоч що таке – ріпа?”³²

Спостерігається також поєднання двох іменників – однорідних членів речення, напр.: „<...> а може, перша літера була Ж – *життя, жито* – і мала кшталт предивного еліпса, як зернина, як сонце, як місяць, як дитяче личко або жіноче око?”³³

Двокомпонентні парентези можуть виражатися синтезом повнозначної та службової частин мови, зокрема:

– частки з дієсловом, напр.: „<...> і якби батько хоч трохи був пішов йому назустріч, то – *як знати* – може, й уцілів би <...>”³⁴;

– прийменника з іменником, напр.: „<...> а з цього боку – *для відвідувачів* – два фотелі, глибокі, спокійні, в тьмяному полиску темно-вишневої шкіри”³⁵. Серед двослівних парентез, що складаються з прийменника та іменника, помічено й відокремлений член речення – додаток, напр.: „...щодня народжувалися діти, щодня в Палаці одружень (*окрім вихідних*) відбувалися урочисті шлюбні церемонії <...>”³⁶.

²⁸ *Ibidem*, с. 590.

²⁹ *Ibidem*, с. 23.

³⁰ *Ibidem*, с. 359.

³¹ *Ibidem*, с. 35.

³² *Ibidem*, с. 357.

³³ *Ibidem*, с. 419.

³⁴ *Ibidem*, с. 270–271.

³⁵ *Ibidem*, с. 323.

³⁶ *Ibidem*, с. 585.

Трапляються сполучення вигука з іменником, напр.: „Зондерфюрер говорив – о, диво! – українською мовою, хоч з незвичним металевим акцентом <...>”³⁷. Наявний поодинокий випадок злиття прикметника та вставного слова, яке вказує на впевненість, напр.: „<...> художникам (*посереднім, звісно*) завжди чомусь здається, що чим у більшому місті вони мешкають, тим і самі стають більшими”³⁸. Функції двокомпонентних парентез різні. Здебільшого це вираження емоцій (*о диво! соромно сказати!*) або авторський коментар, який чи то стверджує думку (*посереднім, звісно*), чи то виражає сумніви (*як знати*), або підкреслює певну інформацію, уточнюючи її (*вже вкотре; для відвідувачів*) тощо. У парентез, що складаються лише з розділових знаків (!) або супроводжуються розділовими знаками (*о диво! соромно сказати!*), експресивна складова, на нашу думку, виражена максимально.

Багатослівні парентези представлені різноманітними сполуками. Вони виражаються:

– словосполученням, напр.: „Христос один раз преподає хліб (*„се тіло моє”*), другий – чашу з вином (*„се кров моя”*)”³⁹; „Часи, коли люди дозрівали швидко, старіли рано, часи, коли чотирнадцятилітня королева наказувала задущити вночі свого шістнадцятилітнього чоловіка (*застарий для неї*) і сама приходила в темну спальню <...>”⁴⁰. Серед вставлених словосполучень спостерігаємо лише вільні, стійких (фразеологізованих) помічено не було;

– простим поширеним реченням, напр.: „<...> або ж вималюються йому в сірій нудьзі щоденності барвисті плями, закружляють у нескінченному танку, ваблячи погляд, вбираючи очі (*дід Родим розтирає в круглих дерев’яних ложках з відламаними черенками свої краски*), а то зненацька посеред найбільшого велелюддя обступлять його непробивні лісові гущавини <...>”⁴¹; „А коли вийшов з церкви, де ждав його вірний воєвода Будий (*князь молився завжди самотньо*) з двома варягами, пільма нахлинула на нього, мов чорна вода”⁴²;

– простим ускладненим реченням, напр.: „<...> просто гілочка невідомого дерева, яке росло перед кафе, росло десь унизу (*кафе містилося на другому поверсі високого старовинного будинку, складеного з грубих кам’яних квадрів*) і несміливо простягнуло одну лише свою гілочку до нового вікна”⁴³.

Серед парентетичних конструкцій багатокомпонентного наповнення є складні речення, зокрема:

– складнопідрядні з одним підрядним, напр.: „Родимові привозив він меди в збанах, зроблених самим дідом (*Сивоок вельми дивувався, що для себе дід*

³⁷ *Ibidem*, с. 177.

³⁸ *Ibidem*, с. 261–262.

³⁹ *Ibidem*, с. 565.

⁴⁰ *Ibidem*, с. 63.

⁴¹ *Ibidem*, с. 34.

⁴² *Ibidem*, с. 208.

⁴³ *Ibidem*, с. 8.

не розмальовував ніякого посуду), недбало виставляв їх з луб'яного візка коло хижі, стираючи з лиця піт <...>⁴⁴;

– складнопідрядні з кількома підрядними, напр.: „Перераховували по десять разів, прискіпувалися, когось били, когось виставляли в окрему шеренгу, яка мала вже сьогодні відмарширувати до ярів (*а хто сам не міг марширувати, того відтранспортовували автомашинами, бо завойовники були багаті, цивілізовані, технізовані й машинізовані аж по саме нікуди*), крутили й вертіли змучених людей <...>⁴⁵;

– безсполучникові, напр.: „Тоді ти пробуєш посадити ще одного і ще (*а причину завжди легко відшукати, причина завжди та сама: для загального добра!*) – і знову все йде заведеним чином, все гаразд, бо держава постійно вимагає пожертв і треба її вдовольняти”⁴⁶;

– складні речення з різними видами зв'язку, напр.:

Але твердо впевнений був князь також у тому, що совається неспокійно перед ним отрок Пантелій не через холодний зимовий вітер з Дніпра, що пробився крізь благі стіни і крізь віконечка (*княгиня Ольга полюбляла поглядати на узвози, щоб бачити, хто й з чим іде до Києва, тому в палаці було безліч віконечок, повернених у бік Дніпра; палац не подобався Ярославу через свою незатишність, князь уже вирішив ставити собі новий палац, як тільки все буде завершено на спорудженні Софії*), – душевне сум'яття від надміру знань порушувало Пантелієве тіло перед князем <...>⁴⁷

Багатокомпонентні парентези можуть виражатися:

– сурядною частиною, напр.: „Мабуть, існує магнетизм поглядів, бо, зрештою, художниця повернула обличчя до вікна (*а перед тим вона мовби навмисне відверталася*), і її погляд зустрівся відразу з чотирма поглядами”⁴⁸; „В такі дні, звиклий до відсутності свого ворога (*а відсутність давала надію й на остаточне його усунення*), стаючи з ним знову віч-на-віч, кінь шалів, і, вже не намагаючись приховати перед Родимом своєї ворожнечі до малого, виявляв її, як тільки міг, – бурхливо й несамовито”⁴⁹;

– підрядною частиною, напр.: „Один був інженер, один (*що вже й зовсім незвично*) – поет, один – лікар, четвертий – Отава”⁵⁰; „Навіть зараз, коли курзал і всі літні майданчики ще тільки лагодилися для справжнього сезону (*бо хто ж їздить на*

⁴⁴ Ibidem, с. 34–35.

⁴⁵ Ibidem, с. 74–75.

⁴⁶ Ibidem, с. 483.

⁴⁷ Ibidem, с. 571.

⁴⁸ Ibidem, с. 15.

⁴⁹ Ibidem, с. 34.

⁵⁰ Ibidem, с. 88.

курорти взимку) і коли тільки ті санаторії, що мали великі клуби, могли дозволити собі розкіш щовечора влаштовувати для своїх і прибудлих курортників танці...”⁵¹.

Зауважимо, що сполучники підрядності не виконують у таких реченнях своєї основної функції – приєднання до головної частини, вони лише займають ініціальну позицію в парентетичній конструкції. Щоправда, вставлення, які починаються сполучниками підрядності, більш тісно пов’язані з основним реченням, ніж парентези, у яких сполучники відсутні. Отже, парентези до головного речення приєднуються як сполучниковим, так і безсполучниковим зв’язком. Серед сурядних сполучників було зафіксовано *а, і, або, та й, але*, серед підрядних – *що, якщо, бо, щоб, де, аби, як, коли, які, хоч, який*.

Парентези можуть виражатися прямою мовою. Такі вставлення передають думки вголос та містять елементи розмовності, напр.:

Ординарець справді трохи ніби аж розгубився, опинившись у загаченому книжками й раритетами професорському кабінеті, але відразу й опанував себе, знов викинув наперед руку (*„Навіть привітання вкрали в стародавніх римлян”*, – подумав про себе *Гордій Отава*, згодом сказав це й синові, як взагалі намагався ділитись із сином усіма своїми думками, вважаючи *Бориса* вже цілком дорослим, а головне, прагнучи, щоб той усе запам’ятав, усе перейняв од свого батька) і відрекомендувався <...>⁵²

Подібна парентеза є унікальним синтезом кількох значень (реакція на побачене та почуте, коментар, що містить внутрішнє мовлення, подальше розгортання подій), але роль і вага кожного значення при цьому не втрачається. Тож, з одного боку, маємо гармонійно поєднані значення, з іншого – збереження їхньої рівноправності, тобто спостерігаємо поліфонію семантики вставлення.

Парентетичні конструкції доволі часто починаються вставними словами або містять їх усередині. Вставні компоненти різні за значенням, вони, зокрема, вказують на:

– припущення, напр.: „Мав город незвичний кшталт великого трикутника, одним боком майже входив у озеро (*а може, вибрідав з нього?*), високі зелені вали його були зміцнені дубовими клітьми <...>”⁵³; „<...> і хоч це обіцяло, може, життя, хто міг таким чином уціліти (*ймовірно, тільки ймовірно!*) – не відгукнувся і навіть прирік собі в думці <...>”⁵⁴;

– упевненість, напр.: „але й того видалося замало розпусників, бо як народився від грекині Святополк (*власне, син Ярополчий*), а Рогніда розрішилася

⁵¹ *Ibidem*, с. 12.

⁵² *Ibidem*, с. 307–308.

⁵³ *Ibidem*, с. 144.

⁵⁴ *Ibidem*, с. 81.

Ізяславом, то вже князь мав у себе нову жону, Любушку-чехиню, та й та привела йому тільки одного сина Вишеслава і впала в немилість і відправлена була назад до Чехії в якийсь монастир <...>⁵⁵; „Він узяв всі мої малюнки (*ясна річ, ті, які подобаються мені самій*) і зробив щось, мовби музикальні гравюри з цих малюнків, а потім усе це з'єднав у цілість”⁵⁶;

– невпевненість, напр.: „Торік у гордині своїй дійшов до того, що коронувався на короля (*здається, купивши ту корону в папи римського, чи що*), а заледве два місяці побув королем <...>”⁵⁷;

– незадоволення, напр.: „Від своєї третьої жони Емнільди мав він синів Мішка, який згодом успадкував престол (*на жаль, нічого більше, бо не прозвали його Великим, як Болеслава, а – Гнусним*), і Оттона, а також двох доньок <...>”⁵⁸;

– зв'язок між думками, напр.: „Камери в катакомбах, мовляв, прикрашалися так само, як і взагалі тоді прикрашалися живописом різні приміщення (*для прикладу, в Помпеях, де це можна простежити найвиразніше: стіни розділялися лініями і обрамленням на різні поля, а вже ці останні пошквалювалися міфологічними фігурками*)”⁵⁹. Такий симбіоз вставних і вставлених компонентів посилює модальність парентези, яка передає ставлення автора до висловлювання: авторська думка стає більш виразною й виходить на перший план.

Особливістю художньої мови П. Загребельного є парентетичні конструкції, виражені текстом, напр.:

Вона була заснована при храмі Серапіса Птоломеем Фісконом і поповнена Марком Антонієм перевезеною для Клеопатри бібліотекою Пергама, що складалася з 200 тисяч книг і звитків. Там була зібрана мудрість усього дотихчасового світу. (*До речі, пергамська книгозбірня виникла свого часу як свідчення культурного суперництва між Александрією і Пергамом. Коли Птоломей Філадельф заснував у Брухіоні – аристократичній частині Александрії – першу велику бібліотеку, цар Пергама Євмен взявся за це й у своїй столиці. Лякаючись суперництва, Птоломей Єніфан заборонив вивіз папірусу, на якому тоді писано. Тоді Євмен, шукаючи матеріалу для письма, винайшов те, що відоме тепер під іменням „пергамен”, тобто ягнячу або телячу відповідним чином виготовлену шкіру.*) Феодосій видав указ про знищення цього осередку поганських знань⁶⁰.

⁵⁵ *Ibidem*, с. 191.

⁵⁶ *Ibidem*, с. 590.

⁵⁷ *Ibidem*, с. 486.

⁵⁸ *Ibidem*, с. 469.

⁵⁹ *Ibidem*, с. 82.

⁶⁰ *Ibidem*, с. 278.

Автор використовує парентезу як окрему, абсолютно самостійну одиницю, уведену не в речення, а вставлену між реченнями. Парентетична конструкція, що розглядається, складна за будовою й завдяки унікальності структури відзначається автономністю комунікативного процесу. Це один із прикладів текстобудови, що демонструє багаторівневий процес висловлювання лінійного характеру. Спостерігаємо основну лінію розповіді (до та після вставлення) і допоміжну (другорядну), що передається через парентезу, яка складається із кількох речень і може бути окремим самостійним інформаційним центром, що створює паралельне повідомлення до основного й не порушує його цілісності. Такий випадок уживання поодинокий, але він є показовим прикладом нашарування текстових характеристик у межах абзацу. Якщо в реченнях із парентетичними компонентами вставлення є складовою частиною основної конструкції, то в аналізованому випадку йдеться про кілька ізольованих одна щодо одної предикативних одиниць, які не входять одна в іншу, але при цьому становлять синтаксичне ціле. Багатокомпонентне вставлення робить не просто побіжне зауваження або доповнення, воно надає ґрунтовну інформацію щодо всього висловлювання, конкретизуючи в деталях кожен смислову ланку. Читач завдяки таким парентезам здобуває нові знання, не передбачені основним змістом тексту. Ці вставлення мають не просто уточнювальний чи інформативний характер, у якийсь момент вони перебирають на себе основне навантаження й виконують текстотвірну та ретроспективну функції. Такі парентетичні конструкції граматично не пов'язані з основною думкою сусідніх речень, вони виконують роль перехідних одиниць між реченням і текстом.

Речення в романі *Диво* П. Загребельного можуть містити одночасно декілька вставлених одиниць різної структури. У таких конструкціях головне речення ніби губиться серед вставлених, завдяки чому досягається неперервність повідомлень і нескінченність інформації. Подібні структури нагадують складне синтаксичне ціле, де речення, об'єднані граматично та за змістом, виражають думку більш розгорнуто й вільно; де головне речення передає основну, найбільш важливу, інформацію, а вставлені компоненти уточнюють, конкретизують або поглиблюють її. Напр.:

Так і плив одтоді Константинополь далі й далі, змінювалися в палацах імператори, в короткім часі місто вже не вміщалося в тісному обширі, окресленому стіною Константина, і новий імператор Феодосій (*щоправда, вже не Великий, а Малий, названий, видно, так через те, що багато літ був попихачем своєї жони Євдокії*) звелів провести нові мури, які було названо Довгими, або ж (*на його честь*) мурами Феодосія⁶¹.

⁶¹ *Ibidem*, с. 277.

Вставлені одиниці (особливо якщо їх кілька), завдяки пунктуаційному виокремленню, підвищують свою інформативність, тобто стають більш значущими. Закладений у них смисл не губиться в контексті речення й не втрачається на тлі його величини. У такий спосіб через структурне членування речення реалізується прагматичний ефект мовлення. Важливу роль при цьому відіграє добір лексем, семантику яких автор максимально пристосовує до конкретної мовної ситуації. Експресивність подібних речень беззаперечна, у них яскраво виражений оцінний характер, який має „спровокувати” читача та викликати в нього відповідні емоції.

Отже, для стилю П. Загребельного характерний прагматизм: письменник бажає подолати розрив між теорією (у нашому випадку це „написання тексту автором”) і практикою (усвідомленням та правильним розумінням прочитаного, тобто вдалою інтерпретацією тексту читачем). Думки автора, манера його письма, будова речень спрямовані на практичні результати, щоб читач (реципієнт інформації) мав ефект від прочитаного, зрозумів істинний смисл сказаного письменником. Тож постулати, якими П. Загребельний керується як автор у своїх творах, – це корисність, доцільність, дієвість, практична реалізація змісту, бажання задовольнити читацькі інтереси. Із зазначених характеристик впливає один із критеріїв експресивності – ступінь впливу на адресата, який у письменника реалізується через бажання писати не марно, а з чітко окресленою метою, напр.:

Імператор же, відтрапезувавши з патріархом (щоб не согрішити скоромним, святий отець пригощав царя приправленою з далекої Русі дивною рибою осетром, осетра вносили на золотих парчевих ношах, прикрашених корогвами, і Константин, який любив попоїсти, зустрів воістину царську рибу плесканням у долоні, жестом найвищого захвату), розпрощався з главою церкви, якому не годилося бути на каранні ворожих болгар, і переоблачився в багрянний, тяжко шитий золотом і обнизаний перлами й самоцвітами коловій (в багрянному коловії завжди зображувало розп'ятого Ісуса Христа, страждання і царственість поєднувалися в цій накидці), замість вінця надяг тогу, або тіару, і в супроводі чинів кувуклія в багряних сагіях прибув на форум, щоб стати свідком вершини сьогоденного тріумфу⁶².

Доказом прагматичності тексту й водночас особливістю авторського викладу є вмiле „вмонтування” кількох вставлених одиниць, абсолютно різних за змістом. Таке багатоманіття парентез допомагає об'єднати в нерозривне ціле події, пояснення, опис зовнішності, авторські ремарки, припущення тощо. Подібне розмаїття інформації є проявом експресивності художнього тексту, напр.:

⁶² *Ibidem*, с. 288–289.

Та капітан далі не міг помагати дивакові професорові, його частина мала просуватися кудись далі („*змінювати дислокацію*”, – *пояснив він*), лишити Отаві тритонку, попри всю свою закоханість у Київ, капітан-владимирівець (*русявий красень з блакитними очима*) не міг – інакше-бо йому загрожував трибунал, – тоді професор купив на Євбазі (*де тоді можна було придбати будь-що*) коняку з селянським возом, віддав за неї шалені гроші, всі свої довоєнні заощадження без вагання віддав неголеному невмиваці, який почував себе паном тільки тому, що мав коняку (*може, навіть украв її*), тоді як ніхто більше не міг і мріяти про такий скарб, бо коняка – то був засіб пересування, то був транспорт, то була змога рухатися, втекти, врятуватися⁶³.

Зауважимо, що такі парентези тяжіють до розмовності й додають жвавості та виразності викладу. Завдяки реченням із кількома вставленнями П. Загребельному вдається зробити виклад інформації неперервним, у такий спосіб автор уникає дискретності, тобто розділеності, тексту. Подібні утворення нагадують „будинок з багатьма прибудовами і надбудовами, зробленими неодноразово і не за строгим планом”⁶⁴. Але (!) завдяки таким „надбудовам-вставленням” увиразнюється текст, простежується динаміка викладу. Речення з кількома парентезами є цікавими не тільки з погляду їхньої будови, закладеного в них смислу, використання розділових знаків, а й модальності, що характеризує не лише дію в її процесі, а й демонструє ставлення автора до повідомлюваного, відображає його позицію. Напр.:

Я міг би зайти до вас, міг би запросити вас до себе („*Так, так, – думав Отава, – ти все можеш, тобі все дозволено, ти сам собі пан, сам собі свиня, а от хто я тепер, і що, і навіть що?*”), але... Нам треба для цього обрати нейтральну територію („*Так ніби існує нині де-небудь нейтральна територія!*” – *думав Отава*), щоб жодна з сторін не мала морального опертя і підтримки („*Ти певний, що я зламаний остаточно, що мені ждати підтримки нізвідки, що обставини притисли мене, знищили мене*”, – *подумав Отава*), тому я пропоную завтра вранці зустрітися просто в соборі, в цій вашій Софії, яку ви так добре знаєте, яку ви любите...⁶⁵

У реченні, що розглядається, перше вставлення передає невдоволення, друге – міркування, третє – незадоволення. Кожна парентеза перебуває в смисловому

⁶³ *Ibidem*, с. 118.

⁶⁴ О. Білецький, *Панас Мирний. Твори*: у 5 т., т. 1, Київ 1954, с. 21.

⁶⁵ П. Загребельний, *Op. cit.*, с. 185.

протиставленні щодо головної частини речення; такий контраст створює експресію тексту. Емоційності та образності додає контекст, який сприяє інтенсивності викладу та передає напруженість ситуації. Ступінь експресивності парентези залежить ще й від „яскравості” значень лексичних одиниць, які здебільшого містять потужні емоції й орієнтують читача на розуміння тексту на рівні чуття та інтуїції. Зазначені вище вставлені конструкції ілюструють процес аналітичного мислення Отави, який за допомогою внутрішнього монологу та логічних роздумів намагається усвідомити справжню суть сказаного Шнурре, тобто пізнати істинність слів свого опонента. Завдяки парентезам читач може створити психологічні портрети Отави та Шнурре, глибше зрозуміти їхні вчинки та ставлення один до одного.

Аналіз парентез у романі *Диво* виявив, що вони найчастіше виділяються дужками, рідше тире. Вставлених одиниць, відокремлених комами, не було виявлено. Дужки при парентезах більш прийнятні, адже концентрують увагу читача на вміщеній у них інформації. Вони здебільшого виражають доповнення, ставлення автора до повідомлюваної інформації, побіжні додаткові зауваження. Доволі часто неможливо чітко розмежувати значення парентез, оскільки вони одночасно можуть надавати різноманітну інформацію, напр.: „Жив у величезнім батьківському помешканні, серед книжок, раритетів (*ікон не було, їх вивіз Адальберт Шнурре так само, як вивіз усю колекцію з київських музеїв, і знайти крадені скарби так і не вдалося*), над Отавою підсміювалися: дивак, старий парубок, засохне коло своїх фресок і мозаїк...”⁶⁶ Вставлене речення поглиблює зміст головної частини, повідомляючи про відсутність ікон серед раритетів, дає пояснення, чому їх не було, та уточнює, що цінності так і не були знайдені.

Вставлені одиниці переважно стоять у середині речення, рідко займають позицію в кінці речення. Місце парентези визначається прагматичними комунікативними чинниками, які враховують логічну доцільність і семантичну потребу, напр.:

...Довелося німецькому командуванню посилати на Балкани генерала Рендулича, сподіваючись, що його сербське походження стане в пригоді (*справа в тому, що невеличка частина сербів, якість із племен, ще в давні часи замешкала на території сучасної Австрії; це було войовниче плем'я, з нього виходили досить умілі воєначальники, ця війна знає такі імена, як Браухич і Рендулич, якщо говорити про найвідоміших, тепер трохи смішно згадувати, що головнокомандуючим арміями, які йшли по Європі, насаджуючи чистоту раси, був виходець з слов'янського народу Браухич, але тоді було не до сміху*)”⁶⁷.

⁶⁶ *Ibidem*, с. 264.

⁶⁷ *Ibidem*, с. 508.

Парентези, які передають почуття автора, ніколи не стоять наприкінці речення, напр.: „<...> тоді зовсім несила буде боротися з своїм наміром спитати, будь-що спитати (*навіщо, навіщо?*), тому зупинився <...>”⁶⁸; „У 1169 році Андрій, якого згодом – *о іронія!* – названо Боголюбським, послав проти Києва ополчення одинадцяти північноруських князів на чолі з своїм сином Мстиславом”⁶⁹.

Парентези в романі *Диво* виконують дві основні функції:

1) повідомлення додаткової, але важливої інформації; надання пояснень; вираження ставлення автора до події чи персонажа або одного героя до іншого; узагальнення змісту основного речення;

2) вираження авторської модальності, яка реалізується через ставлення письменника до змісту висловлення, через побіжні зауваження та асоціації автора.

Парентези, які доповнюють або уточнюють інформацію основного речення, переважно виконують комунікативну функцію, напр.: „По вулиці проїздили німецькі машини, легкові й вантажні, тягнулися кінні запряги (*криті міцні фургони, вгодовані бельгійські важковози, мордаті візники в негнучких зеленавих плащах*), по тротуарах теж ішли німці, солдати, рідше офіцери, а киян майже й не видно було...”⁷⁰. Вставлені одиниці, що реалізують комунікативну функцію мови, характеризуються максимальною виразністю завдяки темпоритму та різноманітності інтонації, яка є своєрідною реакцією на події та явища, напр.: „Таязиков А. (*Чоловік? Справді, якийсь чоловік маскується під жінку, щоб кинути шмат голої правди?*)”⁷¹ Подібними вставленнями автор підкреслює важливі компоненти тексту, активізує увагу читачів і сприяє емоційному насиченню повідомлення.

У романі спостерігається значна кількість парентез із модально-оцінним значенням. Такі вставлення передають:

– бажання, напр.: „Професор Отава навшпиньки прокрався коридором, нечутно зняв ланцюжок (*бачила б баба Галя*), крутнув ключ у замкові, притулив вухо до дверей, ждав Борисових кроків на сходах”⁷²;

– задоволення, напр.: „<...> але всі були піші, не мали жодного коня, з неймовірними труднощами вибралися з відкритого місця в прихисток дерев і там – *о щастя!* – напоткнулися на візок медовара <...>”⁷³;

– незадоволення, напр.: „<...> незабаром „борода” справді підпливла до самих Сивоокових губ – *бери та плюй!* – то була прекрасно доглянена, кругла, розчесана, густо напахчена, чорна борода <...>”⁷⁴;

⁶⁸ *Ibidem*, с. 514.

⁶⁹ *Ibidem*, с. 325.

⁷⁰ *Ibidem*, с. 127.

⁷¹ *Ibidem*, с. 265.

⁷² *Ibidem*, с. 128.

⁷³ *Ibidem*, с. 460.

⁷⁴ *Ibidem*, с. 297.

– припущення, напр.: „<...> хто міг таким чином уціліти (*ймовірно, тільки ймовірно!*) – не відгукнувся <...>”⁷⁵;

– упевненість, напр.: „<...> не так воно й погано прогулюватися в пустельному лісі, зігріватися теплом, що йде від коня, дрімати, похитуючись у сідлі, ні про що не думаючи (*це стосувалося, ясна річ, Ульва*) або ж всотеро перебираючи в гадці, як перебігала вчора перед самим твоїм конем дорогу тонконога дівчина <...>”⁷⁶;

– заперечення, напр.: „<...> вони поступово заглиблювалися в гори, білий (*не ласкавий, ні!*) піл стояв над шляхом удень і вночі <...>”⁷⁷;

– сумнів, напр.: „Залишив недокінчену церкву (*чи й буде коли докінчена!*) і недолюблену Шуйцю (*чи ж можна долюбити до кінця жінку, милу твоєму серцю!*)”⁷⁸.

Часто вживаними є парентези, що містять суб’єктивну модальність. Вони супроводжуються знаком оклику або знаком питання. За допомогою таких парентез автор концентрує увагу читача на важливій інформації, напр.: „В твоїй іронічності я вичитала знання тих сучасних хворощів (*не суспільства! Суспільство гаразд знає, куди прямує і що йому слід робити, але окремі його члени, на жаль, не всі й не завжди володіють тою певністю*)”⁷⁹; „<...> в душі він змирився з княжою примхою (*бо як інакше міг назвати таке дивне рішення?*), але повинен був відстояти своє право покерувати...”⁸⁰. Питальні парентези нагадують риторичні запитання, що не потребують відповіді або виражають авторське міркування вголос, напр.: „По-друге (*а може, саме це й було по-перше?*), не хотів помирати просто задля самого себе”⁸¹. Зауважимо, що використання вставлених одиниць з окличною та питальною інтонацією є прикметною рисою авторського стилю П. Загребельного.

Висновки. У сучасній мовознавчій науці важливими характеристиками речення з погляду його структурної організації є внутрішня компактність, цілісність та злитість. Цілісність структури порушується ускладнювачами, до яких належать парентези, що характеризуються відсутністю зв’язку із структурою речення, у яке вони включені. Вставлені конструкції є класифікаторами експресивності та стилістичними засобами художнього тексту, які сприяють виразності висловлювання. Експресивність парентез реалізується через додатковість інформації та порушення загальноприйнятої будови речення. Багато важить лексика, що лежить в основі вставлень. Слово не просто реалізує своє значення в реченні, тут слово й речення взаємодіють задля максимальної інфор-

⁷⁵ *Ibidem*, с. 81.

⁷⁶ *Ibidem*, с. 217.

⁷⁷ *Ibidem*, с. 227.

⁷⁸ *Ibidem*, с. 341–342.

⁷⁹ *Ibidem*, с. 591.

⁸⁰ *Ibidem*, с. 534.

⁸¹ *Ibidem*, с. 81.

мативності та експресивності. Значну роль відіграє довжина вставлення та пунктуація в ньому. Оформлення вставлених конструкцій розділовими знаками залежить від обсягу самої парентези: чим більше вставлення, тим вища імовірність уживання в парентезі розділових знаків. Це й відокремлення вставних слів, дієприкметникових та дієприслівникових зворотів, уживання розділових знаків між однорідними членами речення, на межі частин складних речень, при прямій мові тощо. Тож експресивність парентези проявляється в оригінальності її структури та доповнюється відповідною пунктуацією, що відображає прояв почуттів, волевиявлення, незакінченість думки або її перерваність. На основі аналізу ілюстративного матеріалу було з'ясовано, що вставлені конструкції збільшують не тільки структуру речення, а і його смислове наповнення, створюючи двоплановість вираження – як змістову, так і комунікативну. Незважаючи на те, що парентетичні елементи є ускладнювачами, завдяки їм досягається лаконізм висловлення, адже вставлення з'являються там, де потрібне гранично стисле та інформативне вираження думки, тобто миттєве пояснення, міркування, підкреслення авторської позиції, підтвердження або спростування думки оповідача, вияв емоцій, авторська ремарка тощо. Парентетичні компоненти – це вторинний план основного змісту, через який автор взаємодіє з читачем. Отже, вставлені одиниці в художньому масиві П. Загребельного, з одного боку, забезпечують прагматичність викладу, нерозривність повідомлення, з іншого боку, слугують „акцентуантами” важливості інформації та моменту, який підкреслюється.

Спостереження над мовою роману засвідчує різноманітність парентез із погляду структури. Вони представлені одно-, дво- та багатокомпонентними одиницями. Серед багатокомпонентних структур спостерігаються різні типи простих та складних речень. Парентези можуть бути окремим текстом, що зумовлено комунікативними та стилістичними потребами. Вони збагачують мову, дозволяють більш точно й виразно висловити авторську думку та позицію й максимально сприяють експресивності. Функції парентез відзначаються багатогранністю, здебільшого ті, що виражають авторську модальність, серед них: бажаність, задоволення, незадоволення, припущення, упевненість, сумнів тощо.

Перспективи подальших досліджень. Варто звернути увагу на вивчення парентези в різних типах дискурсів одного часового проміжку задля зіставлення та виявлення спільних і відмінних ознак у структурі вставлень та їхніх функційних можливостей.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

- Білецький О., Панас Мирний. *Твори*: у 5 т., т. 1, Київ 1954. [Bilec'kij O., Panas Mirnij. *Tvori*: u 5 t., t. 1, Kiïv 1954.]
- Бойко Н., *Проблеми експресивного синтаксису в лінгвістичній спадщині професора Н. Гуйванюк* [в:] *Актуальні проблеми синтаксису: сучасний стан і перспективи*

дослідження: матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 110-річчю від дня народження професора Іларіона Слин'ка (Чернівці, 16–17 червня 2022 р.), Чернівці 2022, с. 58–60. [Bojko N., *Problemi ekspresivnogo sintaksisu v lingvističnij spadšini profesora N. Gujvanûk* [v:] *Aktual'ni problemi sintaksisu: sučasnij stan i perspektivi doslidžennâ: materijali mižnarodnoï naukoivoï konferencii, prisvâčenoï 110-riččû vid dnâ narodžennâ profesora Īlariona Slin'ka* (Černivci, 16–17 červnâ 2022 r.), Černivci 2022, s. 58–60.]

Борисович О., *Функції парентези в оглядах серіалів (на матеріалі англомовних онлайн-медіа* [в:] „Львівський філологічний часопис”, №3, 2018, с. 42–46. [Borisovič O., *Funkcij parentezi v oglâdah serialiv (na materijali anglovovnih onlajn-medij* [v:] „Lvivs'kij filologičnij časopis”, №3, 2018, s. 42–46.]

Великий тлумачний словник сучасної української мови, уклад. і голов. ред. В. Бусел, Київ 2005. [*Velikij tumačnij slovnik sučasnoï ukraïns'koï movi*, uklad. i golov. red. V. Busel, Kiïv 2005.]

Висоцький А., *З історії вивчення вставних і вставлених частин речення* [в:] *Система і структура східнослов'янських мов*, Київ 1998, с. 218–223. [Visoc'kij A., *Z istorii vivčennâ vstavnih i vstavlenih častin rečennâ* [v:] *Sistema i struktura shidnoslov'âns'kih mov*, Kiïv 1998, s. 218–223.]

Вовк А., *Експресивний синтаксис: з історії вивчення* [в:] *Український смисл: науковий збірник*, Дніпропетровськ 2016, с. 254–264. [Vovk A., *Ekspresivnij sintaksis: z istorii vivčennâ* [v:] *Ukraiïns'kij smisl: naukovij zbirnik*, Dnipropetrovs'k 2016, s. 254–264.]

Воробець О., *Синоніміка поширювачів у семантичній структурі речення* [в:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 4, 2016, с. 65–72. [Vorobec' O., *Sinonimika poširûvačiv u semantičnij strukturi rečennâ* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 4, 2016, s. 65–72.]

Гуйванюк Н., *Синтаксичні експресеми з антиципацією* [в:] *Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка: зб. наук. пр., присв. 70-річчю від дня народження проф. С. Я. Єрмоленко*, Київ 2007, с. 58–60. [Gujvanûk N., *Sintaksični ekspresemi z anticipaciêu* [v:] *Lingvostilistika: ob'ëkt – stil', meta – ocinka: zb. nauk. pr., prisv. 70-riččû vid dnâ narodžennâ prof. S. Â. Êrmolenko*, Kiïv 2007, s. 58–60.]

Загнітко А., *Семантика і прагматика вставлених одиниць в українському реченні* [в:] „Вісник Львівського університету. Серія: Філологічна”, вип. 28, 2000, с. 301–309. [Zagnitko A., *Semantika i pragmatika vstavlenih odinic' v ukraiïns'komu rečenni* [v:] „Visnik Lvivs'kogo univertitetu. Seriâ: Filologična”, vip. 28, 2000, s. 301–309.]

Загнітко А., *Сучасні лінгвістичні теорії: монографія*, Донецьк 2006. [Zagnitko A., *Sučasni lingvistični teorii: monografiâ*, Donec'k 2007.]

Загнітко А., *Теоретична граматика української мови: Синтаксис: монографія*, Донецьк 2001. [Zagnitko A., *Teoretična gramatika ukraiïns'koï movi: Sintaksis: monografiâ*, Donec'k 2001.]

Загребельний П., *Диво*, Харків 2005. [Zagrebел'nij P., *Divo*, Harkiv 2005.]

Кобченко Н., *Сфера поширення напівпредикативного синтаксичного зв'язку* [в:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 6, 2018, с. 83–97. [Kobčenko N., *Sfera poširennâ*

napřivpredikativnogo sintaksičnogo zv'ázku [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 6, 2018, s. 83–97.]

Козак Р., *Парентеза у когнітивно-дискурсивній системі експресивного синтаксису східнослов'янських мов* [в:] „Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки”, вип. 37, 2014, с. 147–151. [Kozak R., *Parenteza u kognitivno-diskursivnij sistemі ekspresivnogo sintaksisu shidnoslov'áns'kih mov* [v:] „Naukovі праці Kam'ánes'-Podil's'kogo nacional'nogo universitetu імені Івана Огієнка: Filologічні науки”, vip. 37, 2014, s. 147–151.]

Колоїз Ж., *Дискусійні моменти теорії вставлень* [в:] „Філологічний часопис”, вип. 2 (14), 2019. [Koloiz Ž., *Diskusijni momenti teorії vstavlen'* [v:] „Filologіčnij časopis”, vip. 2 (14), 2019.]

Кульбабська О., *Комунікативно-прагматичні функції парентез у текстах повчань святих Отців-подвижників* [в:] „Науковий вісник Чернівецького університету”, вип. 506–508: Слов'янська філологія, Чернівці 2010, с. 62–68. [Kul'babs'ka O., *Komunikativno-pragmatični funkції parentez u tekstah povčan' svátiš Otciv-podvižnikiv* [v:] „Naukovij vіsник Černivec'kogo universitetu”, vip. 506–508: Slov'áns'ka filologіá, Černivci 2010, s. 62–68.]

Мамалига А., *Рівні текстового виокремлення вставних і вставлених конструкцій (на матеріалі газет)* [в:] „Вісник Київського університету ім. Т. Шевченка. Серія: Журналістика”, вип. 4, 1997, с. 239–248. [Mamaliga A., *Rivni tekstovogo viokremenná vstavnih i vstavlenih konstrukcij (na materialі gazet)* [v:] „Visnik Kiіvs'kogo universitetu ім. Т. Ševčenska. Seriá: Žurnalistika”, vip. 4, 1997, s. 239–248.]

Основні лінгвостилістичні поняття і категорії (словник-довідник філолога), уклад. І. Коломієць, Умань 2015. [Osnovni lingvostilišični ponáttá i kategorії (slovník-dovідnik filologa), uklad. Ī. Kolomiěc', Uman' 2015.]

Пацаранюк Ю., *Парентетичні конструкції у реченнєвій структурі іронічних висловлень: їх ознаки та функції* [в:] „Лінгвістичні студії”, вип. 13, 2006. [Pacaranūk Ū., *Parentetični konstrukції u rečenněvij strukturі ironičnih vislovlen': ih oznaki ta funkції* [v:] „Lingvistični studії”, vip. 13, 2006.]

Словник іномовних слів, за ред. О. Мельничука, Київ 1974. [Slovník inšomovnih sliv, za red. O. Mel'ničuka, Kiіv 1974.]

Словник тропів і стилістичних фігур, авт.-уклад. В. Святовець, Київ 2011. [Slovník tropiv i stilističnih figur, avt.-uklad. V. Svátovec', Kiіv 2011.]

Словничок з творів Івана Франка, <https://zbruc.eu/node/26111>, [11.03.2024]. [Slovníčok z tvoriv Īvana Franka, <https://zbruc.eu/node/26111>, [11.03.2024].]

Чабаненко В., *Стилістика експресивних засобів української мови*, Запоріжжя 2002. [Čabanenko V., *Stilistika ekspresivnih zasobiv ukraіns'koї movi*, Zaporіžžá 2002.]

Шевченко Т., *Кобзар. Повна збірка поезій*, Київ 1939. [Ševčenko T., *Kobzar. Povna zbírka poezij*, Kiіv 1939.]

Шульга С., *Семантико-синтаксичні особливості українських й англійських паремій: зіставний аспект* [в:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 6, 2018, с. 295–303.

[Šul'ga S., *Semantiko-sintaksični osoblivosti ukraïns'kih j anglïjs'kih paremij: zïstavnij aspekt* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 6, 2018, s. 295–303.]

Шульжук К., *Синтаксис української мови*, Київ 2004. [Šul'žuk K., *Sintaksis ukraïns'koï movi*, Kiïv 2004.]

Турчак Олена – кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри європейських і східних мов та перекладу Університету імені Альфреда Нобеля.